

ОСВРТ НА ЕПИДЕМИОЛОШКЕ МЕРЕ У СРЕДЊОВЕКОВНОМ ДУБРОВНИКУ И ДУБРОВАЧКОМ ЗАЛЕЂУ

Пошаст која је задесила човечанство крајем 2019. године довела је до тога да се поново нешто више пажње обраћа на епидемије заразних болести које су харале у неким прошлим временима како на просторима Балканског полуострва, али и шире.

Болести попут куге вековима су представљале огромну опасност. Ове опасности били су свесни и житељи Дубровника као и житељи места која су постојала у његовој ближој али и даљој околини.¹ Сведочанства о куги и невољама што их је она доносила са собом, забележена су, па самим тим сачувана, у многобројним историјским изворима. Значајан део ових извора налази се у Дубровачком архиву. Проучавањем докумената ми смо у прилици да, наравно само у одређеној мери, проникнемо у свакодневицу живота ондашњих становника Дубровника. У прилици смо да се упознамо са њиховим покушајима да уз помоћ тада доступних начина буду заустављене болести, да се упознамо са последицама које су епидемије куге али и других заразних болести остављале иза себе, да се упознамо са мањим бројем имена оних који су страдали од ове болести...

¹) Јадранско приобаље и Херцеговина неретко су били на удару куге али и неких других заразних болести у неким давним временима. Међу првим поузданим сведочанствима су она из 6. века. Дубровник је, према забелешкама Никше Рањине (1494-1577?), током 901. године био погођен неком страшном епидемијом коју он описује само термином „mortalita”. Простор Далмације куга је похарала 1012. и 1085. године, а 1145. године, према сведочанству Растића, Дубровник је захватила некаква епидемија која је осим града снажно погодила и становништво околних места. Према његовом сведочанству од укупног броја становника преживела је само једна четвртина. Исто се догодило током 1292/93. године, а такође и 1322. године.

Дубровник као средњовековни лучки град представљао је простор у који је, са различитих страна, долазило мноштво људи. Без обзира да ли су они у овај град долазили или из њега одлазили због трговине или неких других разлога, ова прометност која је град красила у средњем веку, са епидемиолошке тачке гледишта, чинила га је идеалним простором за развој заразних болести. Из овог разлога, велика епидемија дубонске куге која је, почев од 1348. године, харала Европом и проузроковала смрт једне петине укупног броја становника, наравно да није мимоишла Дубровник и његову околину. Куга се те године прво појавила на Шипану, а потом је захватила град и његову околину. Смртност је била огромна. Према појединим истраживачима чак толика да је од стотину заражених преживело само двоје или троје. Претпоставља се да је само 1348. године у Дубровнику од куге умрло преко 7000 људи.

Епидемије куге у Дубровнику и околини биле су такође још и 1351, 1361, 1363, 1371, 1391, 1397, 1400/01, 1416, 1422, 1431, 1434, 1437, 1454, 1456/57, 1459, 1464. године...

Према сведочанствима што их је својевремено прикупио и забележио Иван Гундулић, а пре свих оном које је исписано у препису „*Liber statutorum civitatis Ragusii*”-а из 15. века, у периоду од 1348. до 1374. године у Дубровнику и ближој околини од куге је помрло више од 25.000 људи. У епидемији 1374. године, према напоменама Рањине, током 13 месеци колико је куга косила становнике дубровачке територије, помрло је око 25.000 људи. У епидемији која је настала 1400. године помрло је преко 5000 људи, у епидемији 1416. године за три месеца, колико је трајала пошаст, помрло је око 3800 људи мада је тај број био знатно већи јер се болест тада раширила дубоко у просторе данашње Босне и Херцеговине.²

Болести, а поготово куга, биле су током средњег века огроман проблем. Оне су ондашње друштво неретко доводиле у стање константне зебње, страха па и колективне хистерије. Ово ни најмање не треба да чуди јер могућности да се ширењу болести стане на пут биле су крајње ограничене. Медицина и фармакологија у тим

²) Број жртава од епидемија куге које су више од 50 пута харале Дубровником и његовом околином једноставно се не може прецизно утврдити. Међу савременим истраживачима најчешће се наводи податак да је број умрлих од куге на овим просторима преко 100 хиљада.

времелима биле су веома ограничених могућности тако да, упркос труду ондашњих школованих лекара, смртност је била огромна. „Fuge cito, longe et tarde revertere” („Утеци што пре и даље, а што касније се врати”) неретко је у средњем веку био једини начин да се неко спаси од куге.

Како су и на који начин Дубровчани покушавали да предупреду настанак и ширење болести у њиховом граду и околини?

Један од револуционарних корака предузетих у том правцу догодио се на заседању Великог већа Дубровачке Републике 27. јула 1377. године. Према одлуци овог највишег тела Републике, одлучено је да они који из „кужних места”, боље речено из места и области за које се сумња да у њима има оболелих од куге или неке друге заразне болести, долазе у Дубровник нису смели ући у град пре него што 30, а касније 40 дана не проведу у изолацији.

Боравак у изолованом простору какав је испрва био онај на острву Мркан, Цавтату, Бобари и острву Свети Петар in Medio mare (Супетру) постао је један и данас преко потребних корака у борби са епидемијама. Да се овоме посвећивала особита пажња у времену средњег века говори нам читав низ детаља везаних за локацију и устројење живота ових микро локација. Наиме, дубровачки „лазарети”, како се неретко називају ови простори за изолацију, налазили су се под будним оком људи које је Република одредила као надзорнике. Поред лекара и његових помоћника, те читавог низа других дужносника чији је задатак био да они који су изоловани имају одређени комодитет (првенствено редовну исхрану), можда најзначајнију функцију имали су чувари. Њихова будност била је од неупитне важности јер било какав покушај изласка из „карантина”/„контумаца” посматрао се као тежак прекршај и строго је кажњаван. Такође, интересантан је и детаљ да су станишта у којима су били смештени они за које се сумњало да су потенцијално заражени, била изграђена од дрвета. Разлог за то имао је свој крајње практичан разлог, а то је да, уколико се потврди појава куге, целокупан простор „лазарета” запали и на тај начин спречи даље ширење болести.³

У каснијој историји дубровачких карантина долази до одређених измена пре свега када је реч о њиховој локацији. Из страха

³) Подробније: V. Bazala, „Pregled povijesti zdravstvene kulture Dubrovačke republike”, Zagreb: Dubrovački horizonti, 1972, str. 30-33.

Дубровчана да приликом евентуалних напада непријатеља на град поменути објекти не послуже нападачима као простор за логистику, одлучено је да се ближе граду, а опет на здравствено-хигијенски добро одабраном месту, изгради наменски објекат у делу града који се зове Данчани. Наиме, 1457. године почели су радови на новом лазарету. Зграда је била саграђена од камена и опасана бедемом на ком су постојала само двоја врата. Наредба градских власти гласила је да ова врата константно морају бити закључана, а о томе је бринуо посебно одређени кључар. Новоустројени лазарет имао је своју цистерну за снабдевање водом, а као особе које су од града одређене да се брину о онима који су се налазили у карантину помињу се лекар, бријач-хирург, свештеник и одређени број помоћног особља међу којима су били и гробари, јер је лазарет имао своје посебно гробље.

У једном документу од 13. јануара 1483. године који је сачуван у Дубровачком архиву помиње се за тему о којој говоримо интересантан случај. Наиме, извесни Михоч Марковић и Живан Пупак, иначе од града постављени гробари при лазарету на Данчама, били су осуђени на смрт вешањем. Повод за судски поступак против њих и овакву казну било је то што су њих двојица изнели некакву робу из карантина.⁴ Из данашње перспективе многимима је тешко схватљива примена овако драконских казни али, уколико обратимо пажњу само на један детаљ, а то је да супруга Живана Пупка, недуго након смрти мужа, умире у изолаторијуму на острву Супетар од последица куге, велика је вероватноћа да је она (а можда и још неко од Дубровчана) била заражена због преступа који је учинио Живан.

Мере које су Дубровчани предузимали када би до њих почеле да долазе вести о појави куге у местима која су била близу града или када се куга спорадично појављивала у самом граду биле су такође интересантне из данашње перспективе. У 15. веку у граду је организована посебна служба коју су чинили „*officiales cazamortuorum*” или у народу много познатији као „качаморти” - „кацаморати” - „ловци смрти”. Реч је о својеврсној комуналној полицији која је патролирала градом и бдундо пазила на то да ли се спроводе превентивне мере

⁴) По неким истраживачима реч је о одећи. Погледати: Čakić, A. „Jeziva priča iz dubrovačke povijesti: Na Dančanima ispred sviju objesili dvojicu muškaraca zbog kuge” <http://www.dubrovackidnevnik.net.hr>

које су у основи имале максимално смањење социјалних контаката. Осим новчаним казнама, „качаморти” су имали право да примењују читав низ физичких казни над прекршиоцима. Они су такође имали обавезу да воде евиденцију о оболелима и њиховим породицама, то јест када су се појавили први симптоми, када је неко запримљен и отпуштен из карантина...⁵ Као лучки град, у Дубровник су упловљавали бродови из различитих делова света. Почев од 15. века власт у Дубровнику захтевала је да сваки капетан брода са собом има посебну исправу којом обавештава о здравственом стању у граду из кога је испловио пре уласка у дубровачку луку. Уколико је у међувремену дошло до појаве куге међу посадом или путницима на броду, постојала је обавеза истицања посебне, из даљине лако уочљиве заставе жуте боје, којом се упозоравало на проблем. Наравно да брод са оболелом особом или особама није могао пристати у градску луку између осталог и због тога што је град организовао да се опреми посебан наоружан брод који је пресретао и нападао оне који би се оглушили о забрану уласка.

Према мишљењу градских власти Дубровника нарочита опасност од куге претила је од особа које су долазиле са простора Херцеговине и Албаније, поготово након што су ове области пале у руке Османлија. Мера заштите која је предузета у вези са тиме била су градска посланства. Посебно одабране особе међу којима су обавезно били бријачи-хирурзи или лекари, то јест особе које су имале искуство сусрета са оболелима од куге, биле би упућене у просторе за које се претпостављало да су потенцијална жаришта куге. Њихов задатак је био да препознају потенцијално оболеле кроз симптоме као што је главобоља, висока телесна температура, повраћање и појава дубона. Резултате опсервације, ако је било утврђено присуство куге или само сумња на њу, слали су преко гласника како би се град што је могуће пре припремио за одбрану од болести. Одбрана је подразумевала интензивнију пажњу на свим нивоима и смештај потенцијалних болесника у карантин. Наравно, градске власти су путем јавних обавештења упозоравале грађане да не иду у потенцијално опасна места по здравље.

⁵) Погледати: Blažina-Tomić, Z., „Uloga javnih zdravstvenih službenika kacamorata, vijeća i medicinske profesije u sprečavanju kuge u Dubrovniku u prvoj polovici 16. stoljeća“ (doktorska disertacija), Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 2001.

Упоредо са, из данашње перспективе основаним епидемиолошким мерама, услед незнања у средњовековном Дубровнику и његовој широј околини предузимани су кораци који немају никакво реално утемељење у борби са кугом. Тако, на пример, обичај спаљивања одеће, покућства (поготово лежаја) или читавих домова оболелих од куге није давао жељене резултате. Пацови и буве који су учествовали у процесу ширења болести свакако се нису могли уништити ватром. Затим, међу Дубровчанима је постојало веровање да се човек може кугом заразити чак иако га погледа окужени болесник, а веровање да су Јевреји кривци за настанак и ширење куге, наравно да није мимоишло и становнике овога града али и оне који су живели у широј околини Републике.

Са друге стране, уколико говоримо о епидемији из 1348. године, не смемо сметнути са ума још неколико детаља везаних за Дубровник и појаву болести у њему. Наиме, Дубровник је у овом периоду изузетно отворен град поготово за трговину и стицање новца. Дубровчани одржавају снажне контакте како са приморским градовима, на пример Венецијом, а исто тако и са областима као што су Босна или Србија. Поменути контакти подразумевали су пословна кретања самих Дубровчана, а такође и долазак странаца у град. У Статуту града насталом 1272. године сусрећемо се са низом одредби које се баве хигијенско-санитетским приликама, као на пример, одредбе у вези са лепрозним болесницима. У граду су константно постојали лекари, а поготово бербери-хирурзи који су, између осталог, имали задатак да пазе и на појаве заразних болести међу становништвом. У случају епидемије из 1348. године, кроз сачувана документа, оно што се лако уочава је прилично зачуђујућа инертност градске власти пре свега на вести о куги у другим областима, а потом и инертност када су у питању први случајеви болести у самој Републици. Од децембра 1347. до марта 1348. године, према сачуваним сведочанствима, готово да ништа није предузето како би се изоловали делови града у којима су се појавили случајеви обољевања. Од марта 1348. године не само у Дубровнику, него и по осталим градовима на Јадранској обали али и у залеђу, куга је увелико постала свакодневна појава...

Након ове епидемије Дубровник се приметно изменио. Пре свега изменио се када је реч о броју житеља, а такође изменио се и када је питању састав становништва. Многе властелинске породице биле

су десетковане. Још више пострадао је обично становништво које, за разлику од богаташа који су поседовали некретнине изван града, није имало прилику да побегне из Дубровника него је у њему остало, заразило се и умирало у мукама. Пострадало је и дубровачко свештенство које је остајало уз своју паству. Такође, пострадао су и села и насеља око Дубровника као и простор у унутрашњости копна чије је становништво гравитирало према граду.

Управа Дубровачке Републике након епидемије о којој говоримо била је приморана да отвори врата новим становницима. Догађаји током и након велике епидемије куге изменили су у значајној мери имовну структуру Дубровчана јер су многи, кроз тестаменте, своју имовину остављали цркви или различитим црквеним братовштинама.⁶ На тај начин дошло је до приметне промене у односу економске снаге. Уместо старих трговачких породица, које су неретко у целости страдале у епидемији, на њихово место су долазили нови, ништа мање вешти трговци.⁷ Град се постепено опорављао од ове епидемије и припремао се за оне које су тек надлазиле. Није требало да протекне пуно времена, а нова кужна пошаст надвила се над Дубровником већ 1351. године. Потреба благовременог и енергичног затварања града, постојање довољне количине питке и санитарне воде, хране, људства које је способно да изолује оболеле и покопа умрле, све то и још доста тога што се сматрало корисним у борби са болешћу након искустава од 1348/49. године приметно је искоришћено искуство како у овој, тако и у каснијим епидемијама. Ипак, у времену средњег века, у времену када медицинско знање и расположива средства за лечење болести нису на завидном нивоу, дубровачки лекари и власт прихватају као реалност у борби са кугом преку потребу изолације оболелих. Такође, они схватају нужност изолације здраве популације како би се на што је могуће мању меру свела могућност контакта са болешћу.

Дубровчани су у каснијим временима радо прихватили нова сазнања у борби са кугом која су у неким другим срединама показала

⁶) Погледати: Foretić, V., „Dubrovačke bratovštine“, *Časopis za hrvatsku povijest* 1-2 (1943), str. 16-33.

⁷) Погледати: Динић, Д., „Утицај куге од 1348. на привреду Дубровника“, *Годишњак Филозофској факултету у Новом Саду* 5 (1960), стр. 11-33; Ravančić, G., „Crna smrt 1348.-1349. u Dubrovniku: Srednjovjekovni grad i doživljaj epidemije“ (doktorska disertacija) <http://www.bib.irb.hr>

одређене резултате. Сазнање да одржавање хигијене чешћим кречењем, као и надимљавање станова смешом која се поготово у Лондону након епидемије 1665. године показала као успешан инсектицид у уништавању бува, све то прихватано је од стране дубровачких лекара, власти и обичног народа. Наравно да је тек са развојем медицине и фармације дошло до значајног смањења смртности од заразних болести. Ипак, Дубровчани су искуствено сазнали да је превенција болести изузетно значајна, као и да је послушност у погледу поштовања изолације нешто што и даље чини основу у борби са ширењем лако преносивих болести. Њихова искуства могу послужити као примар и нама који смо, на жалост, већ другу годину погођени једном од многобројних пандемија са којима се суочава човечанство. Руководећи се изреком да онај ко не познаје своју историју, да ће тај неминовно поновити некада учињене грешке, најискреније се надамо да ових неколико реченица може послужити као својеврстан наук, управо онај о коме и говори народна мудрост: „Боље спречити него лечити”.